## अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षकारले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२४] ३ एस.सी.आर. १००४ : २०२४ आईएनएससी २६३

**हरियाणा राज्य**
***विरुद्ध***
**डा. ऋतु सिंह र अर्को**

(सन् २०२४ को फौजदारी अपील नं. १७९१)

२२ मार्च २०२४

**[सुधांशु धुलिया र राजेश विन्दल,* जे.जे.]**

**विचारार्थ विषय**

आरोपित-कर्मचारीले राज्य-निर्योक्तालाई ठगेको आरोपमा उजुरीकर्ता/निवेदकद्वारा दर्ता गरिएको मामिला प्रथम सूचना रिपोर्ट (एफआईआर) लाई "मिलापत्र" को आधारमा खारेज गर्न सकिन्छ कि सकिँदैन।

**हेडनोट्स**

**फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३ - धारा ४८२ - प्रथम सूचना रिपोर्ट (एफआईआर) खारेज गर्ने- आरोपित-कर्मचारीले राज्य-निर्योक्तालाई ठगेको आरोपमा उजुरीकर्ता/निवेदकद्वारा दर्ता गरिएको मामिला प्रथम सूचना रिपोर्ट (एफआईआर) - आरोपित-कर्मचारीले अनधिकृत विदेशी भ्रमणमा रहेको अवधिको तलब निकालेको र झुठो मेडिकल प्रमाणपत्र पेश गरी तलब निकालेको आरोप - उच्च न्यायालयले उजुरीकर्ता/निवेदक र आरोपितबीचको "मिलापत्र" को आधारमा एफआईआर खारेज गरिएको - त्यसको दिगोपना:**

**निर्धारण गरियो:** आदेश कानूनी रूपमा दिगो छैन - आरोपित विरुद्धको आरोप राज्यलाई ठग्ने कार्य हो - यस्तो विषयलाई दुई निजी व्यक्तिबीचको "मिलापत्र" को आधारमा मिलाउन सकिँदैन - एफआईआरको विषयवस्तुको

अवलोकनबाट प्रष्ट हुन्छ कि उजुरीकर्तानै उजुरीकर्ता थिएनन् र प्रहरीमा दर्ता गरिएको उजुरीमा उल्लिखित आरोपहरूबाट उजुरीकर्ता हुनुभएको थिएन, जसले उच्च न्यायालयलाई "मिलापत्र" को आधारमा एफआईआर खारेज गर्ने अधिकार प्रयोग गर्न सक्छ - एफआईआर खारेज गरिँदा प्रहरीले अनुसन्धान गरिरहेको थियो - आरोपित कर्मचारीले उसको निर्योक्तासँग भनिएको ठगीसम्बन्धी फौजदारी मामिला सुरु भइसकेपछि उजुरीकर्ता/निवेदकले आरोपितसँग "मिलापत्र" गर्न कुनै हैसियत थिएन - उच्च न्यायालयले पनि यो पक्षलाई विचार गरेन - राज्यद्वारा खारेज गर्ने निवेदनको जवाफलाई पनि उल्लेख गरिएन - कर्मचारी उस्तै आरोपमा विभागीय कारबाहीमा पहिले नै सफाइ पाइसकेको भन्ने बहस मात्रै नोट गरिन्छ - यसरी, उच्च न्यायालयद्वारा जारी गरिएको आदेशलाई बदर गरिएको छ। [अनुछेद ७-९]

**कानुनको सूची**

फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३।

**मुख्य शब्दावलीहरू**

प्रथम सूचना रिपोर्ट (एफआईआर); एफआईआर खारेज गर्ने; दुई निजी व्यक्तिबीचको मिलापत्र; राज्यलाई ठग्ने कार्य।

**मामिला को उत्पत्ति**

फौजदारी अपिल अधिकारक्षेत्र: सन् २०२४ को फौजदारी अपील नं. १७९१

चण्डीगढस्थित पंजाब र हरियाणा उच्च न्यायालयको मिति २७.०२.२०१९ को फैसला र आदेशबाट सन् २०१८ को सिआरएमएम नं. ५१४९३

**पक्षहरूको उपस्थितिः**

अपीलकर्तासँग दिपक थुकरल, ए.ए.जी., गौतम शर्मा, डा. मोनिका गुसैन, वकिलहरू

उत्तरदाताहरूको तर्फबाट आयुष आगरवाला, एम/एस. पीबीए न्याय, नितिन सालुजा, सुश्री प्रण्या मदन, निश्चल त्रिपाठी, वकिलहरू

**सर्वोच्च न्यायालयको फैसला/आदेश**

**फैसला**

**राजेश बिन्दल, जे।**

१. राज्यले उच्च न्यायालयद्वारा[२] जारी गरिएको आदेश[१] विरुद्ध यो अपील दायर गरेको छ, जसअनुसार उत्तरदाता नं. १ ले दायर गरेको प्रथम सूचना रिपोर्ट (एफआईआर) खारेज गर्ने निवेदन[३] स्वीकृत गरिएको थियो र उजुरीकर्ता/निवेदक उत्तरदाता नं. २ र आरोपित उत्तरदाता नं. १ बीचको मिलापत्रको आधारमा खारेज गरिएको थियो।

२. संक्षेपमा, अभिलेखमा उपलब्ध तथ्य यस्तो छ कि उत्तरदाता नं. २ ले उत्तरदाता नं. १ ले गरेको भनिएको कतिपय अपराधसम्बन्धी उजुरी प्रहरीमा दिएको थियो, जसको आधारमा सम्बन्धित एफआईआर दर्ता गरिएको थियो। सम्बन्धित समयमा उत्तरदाता नं. १ सोनीपतमा पोलिक्लिनिकमा पशु चिकित्सकको रुपमा कार्यरत थिए।

१ मिति २७.०२.२०१९

२ चण्डीगढस्थित पंजाब र हरियाणा उच्च न्यायालय

३ सन् २०१८ को सि.आर.एम-एम.-५१४९३

४ एफआईआर नं. ०११६, मिति १२.०५.२०१८, प्रहरी स्टेशन बारौडा, जिल्ला सोनिपत, हरियाण पशुपालन विभाग।

तुरुन्तै, एफआईआर दर्ता भएपछि र मामिला अनुसन्धानको क्रममा नै, उत्तरदाता नं. १ ले त्यसलाई बदर गर्न उच्च न्यायालयमा निवेदन दायर गरेका थिए। उच्च न्यायालयबाट जारी भएको आदेशको अवलोकनले देखाउँछ कि उत्तरदाता नं. १-अभियुक्तका साथै उत्तरदाता नं. २-उजुरीकर्ताले उच्च न्यायालयमा बयान दिए कि विवाद समाधान भएकाले, एफआईआर बदर गर्न सकिन्छ। यद्यपि रद्द गर्ने रिट निवेदनमा उत्तरदाताले दिएको जवाफमा थुनुवा मामिला रद्द गर्नुपर्ने होइन भनी भनिएको छ किनकि उत्तरदाता नं १ ले गम्भीर आरोप लगाइएको छ। तर, उजुरीकर्ता र उत्तरदाता नं १ बिच मिलापत्र भएकोले मात्र उच्च न्यायालयले थुनुवा मामिला रद्द गरेको छ। राज्यले सोही आदेश विरुद्ध यस न्यायालयमा पुनरावेदन दिएको छ।

३. अपिल्कर्ताका तर्फबाट भनिएअनुसार, एकपटक उजुरीकर्ता द्वारा प्रहरीमा दिइएको उजुरीका आधारमा एफआईआर दर्ता भइसकेपछि र उत्तरदाता नं. १ ले गम्भीर कसूर गरेको र बिषय अनुसन्धानको क्रममा रहेकाले, उच्च न्यायालयले मात्रै उजुरीकर्ता र अभियुक्तबीच मिलापत्र भएकाले एफआईआर बदर गर्नु न्यायिक क्षेत्राधित हो। एफआईआर दर्ता भइसकेपछि वा त्यो अघिनै, उजुरीकर्ता मात्र नभई राज्य नै उजुरीकर्ता भएको थियो। उत्तरदाता नं. १ लाई आफ्नै निजुक्तिकर्ता, राज्यलाई धोका दिएको आरोप लागेको थियो। उत्तरदाता नं. १ बाट अपराध भएको भेटिएपछि एफआईआर दर्ता

भएको थियो। उच्च न्यायालयमा राज्यले लिएको स्थिति नै विचारणीय बनाइएन।

४. अर्कातर्फ, उत्तरदाता नं. १ का तर्फबाट भनिएअनुसार, उत्तरदाता नं. २-उजुरीकर्तालाई बिषयमा संलग्न हुने कुनै अधिकार थिएन। उनले कतिपय कागजातको आधारमा उत्तरदाता नं. १ को सेवा करियरलाई लिएर केही आरोप लगाउँदै प्रहरीमा उजुरी दिएकाथिए, तर त्यस्ता कागजातको ज्ञान उनलाई थिएन। उत्तरदाता नं. १ लाई सताउन मात्रै एफआईआर दर्ता गरिएको हो, जसले पशुपालन विभागमा भएका विभिन्न अनियमितताहरूलाई उजागर गरेकीथिईन्। विभागीय कारबाहीमा पनि उत्तरदाता नं. १ लाई सफाइ दिइएको छ। एफआईआरलाई अगाडि बढाइयो भने त्यो कानुनको दुरुपयोग हुनेछ मात्रै। उच्च न्यायालयले एफआईआर बदर गरेर कुनै गल्ती गरेको छैन।

५. हामीले पक्षहरूका वकिलहरूको बहस सुनी र कागजातहरू अध्ययन गरी सकेका छौं।

६. प्रस्तुत मामिला मा, सूचनाको हक ऐन, २०१५ अन्तर्गत प्राप्त सूचनाका आधारमा उत्तरदाता नं.२ ले प्रहरीमा उजुरी दिएका थिए, जसका आधारमा प्रश्नगत एफआईआर दर्ता भएको थियो। त्यसको विवरण तल उद्धृत गरिएको छः

"महानुभावज्यू, उल्लिखित विषयमा तपाईंको ध्यानाकर्षण गराउन चाहन्छु कि डा. रितु सिंह, पशु चिकित्सक पोलिक्लिनिक सोनीपत, पशुपालन विभागलाई वर्ष २०१३-२०१४ मा निजामपुर गोहानामा नियुक्त गरिएको थियो। त्यसपछि, डा. रितु सिंहले विभागको अनुमति बिना विदेश ६/७ पटक भ्रमण गरिन्। यी भ्रमणहरूको अवधिमा, उनले आफूलाई राज्य भेटेरिनरी अस्पताल निजामपुरमा उपस्थित भएको देखाएकीथिइन्। यसै अवधिमा (विदेश भ्रमणमा), उनले झुट्टा उपस्थितिहरू देखाएर, आफैले प्रमाणित गरी र सरकारी खजानाबाट

तलब भुक्तानी लिएकी थिइन्। यस अवधिमा, उनले झुट्टा चिकित्सा प्रमाणपत्रहरू पेश गरेर पनि योजना अन्तर्गत सरकारी खजानाबाटै तलब भुक्तानी लिएर सरकारी खजानामा क्षति पुऱ्याएकी छिन्। यसलाई उचित रूपमा अनुसन्धान गरी उनीविरुद्ध कानुनी कारवाही गर्नुहुन अनुरोध छ। सामेल: सुचनाको हक अन्तर्गत प्राप्त सूचनाहरू। २६ निवेदक: सतीश सरोहा, लेखीरामका छोरा, ग्राम भेयापुर, सोनीपत।"

६.१ तुरुन्तै एफआईआर दर्ता भएपछि, उत्तरदाता नं.१ ले उजुरीकर्तासँग मिलापत्र गरी उच्च न्यायालयमा त्यसलाई बदर गर्न निवेदन दिए, जुन उच्च न्यायालयले स्वीकार गरेको थियो।

७. एफआईआरको विषयवस्तुको अध्ययन गर्दा देखिन्छ कि त्यहाँ उजुरीकर्ता प्रहरीमा गरिएको उजुरीसँग सम्बन्धित थिएन, जसले गर्दा उच्च न्यायालयलाई मिलापत्रको आधारमा एफआईआर बदर गर्ने अधिकार प्रयोग गर्न सकोस्। आरोपहरू उत्तरदाता नं. १ ले अनुमतिविना विदेश भ्रमणमा रहेको अवधिको र झुट्टा चिकित्सा प्रमाणपत्र पेश गरेर तलब भुक्तानी लिएका सम्बन्धमा थिए। जब एफआईआर बदर गरियो, प्रहरीले अझै अनुसन्धान गरिरहेको थियो। उच्च न्यायालयमा बदर निवेदनको प्रतिवादमा राज्यले यसै कुरा बयान दिएको थियो।

५. उजुरीकर्ता उर्जिकर्ता नभएर राज्य नै थियो।

८. वर्तमान मामिला को तथ्यहरूमा, उत्तरदाता नं १ द्वारा आफ्ना रोजगारदाता प्रति गरिएको भनिएको कपटपूर्ण कार्यविरुद्ध फौजदारी कारवाही सुरु गरिसकेपछि, एफआईआर दर्ता भइसकेपछि उजुरीकर्ताले अभियुक्तसँग कुनै प्रकारको मिलापत्र गर्न अधिकार थिएन। उच्च न्यायालयले पनि यस पक्षलाई विचार गर्न चुकेको थियो। राज्यले बदरको निवेदनमा प्रतिवाद दिए पनि त्यसलाई पढ्न नै चुकिएको थियो, र मात्र उजुरीकर्ता र अभियुक्तबीचको मिलापत्रको आधारमा एफआईआर बदर गरिएको थियो। यो आदेश कानुनी रूपमा बहाल रहन सक्दैन। अभियुक्त माथिको आरोप राज्यलाई ठगी गर्ने हो। दुई निजी व्यक्तिबीचको "मिलापत्र"को आधारमा कसरी यस्तो विषय समाधान गर्न सकिन्छ र? सरल उत्तर के छ भने यो गर्न सकिँदैन।

८.१ उत्तरदाता नं १ का वकिलले प्रस्तुत गरेको र उही कारणले विभागीय कारवाही सुरु गरिएकोमा उनलाई सफाइ दिइएको तर्क अनुसन्धानको यस चरणमा एफआईआर बदर गर्ने आधार बन्न सक्दैन, यसलाई केवल नोट गरिएको छ जुन आरोपितको बचावका रूपमा हुन सक्छ।

९. माथि उल्लिखित कारणहरूले यो पुनरावेदनलाई स्वीकार गरिएको छ। उच्च न्यायालयबाट जारी आदेशलाई बदर गरिएको छ। उत्तरदाता नं १ द्वारा दायर मिलापत्रको आधारमा एफआईआर बदर गर्ने निवेदनलाई खारेज गरिएको छ। तर हामी यो स्पष्ट पार्दछौं कि यहाँ भनिएको कुरालाई लिएर उत्तरदाता नं १ विरुद्धको कारवाहीमा उपयुक्त चरणमा कुनै बचाव लिन कुनै असर पर्नेछैन। यस न्यायालयले केवल मिलापत्रको आधारमा मात्रै एफआईआर बदर गरिएको विषयलाई विचार गरेको थियो।

*सारांश तयार गर्नुहुने:* निधि जैन

*मामिला को नतिजा*: पुनरावेदन स्वीकृत